

zetőként ott lesz számukra Kurucz György munkája.

Végül — a Szerző után — köszönetet kell mondanunk a Mansell Publishing Limited vezetőinek és munkatársainak is, akik vállalták e kötet kiadását. Ezzel komoly szolgálatot tettek nemcsak a magyar, hanem az egyetemes történet-

tudomány művelői számára is. Reméljük, hogy ez a kötet is hozzájárul ahhoz, hogy hazánk múltjáról immáron a külföldi kutatók is megbízható, mert a forrásokból eredő információkat szerezzenek.

Hermann Róbert

KARSA FERENC

**SZABADSÁGHARCOS NAPLÓ
„A KÖRÜLTEM ÉS VELEM
1848. ÉS 1849. ÉVBEN TÖRTÉNT ESEMÉNYEK”**

Sajtó alá rendezte Bona Gábor

(Zrínyi Kiadó, Budapest, 1993. 384 o.)

A levéltári kutatások során gyakran megesik, hogy a történész iktató- vagy mutatókönyv alapján próbálja meg kiválasztani a témájához szükséges iratokat. Az ilyen alkalmakkor legalább 50 százaléknyi esélye van arra, hogy a kitöltött őrjegyek mintegy felét visszakapja, s csupán az iratok felét veheti kezébe. A visszakapott őrjegyekre a magabiztos levéltáros a „Nincs” szót szokta írni; az óvatos levéltáros a „Nem található” formulával él.

Hasonló tapasztalatokra persze akkor is szert tehet a kutató, ha csak töredékesen közölt emlékiratok, vagy naplók eredetijét kívánja felkutatni. Márpedig ilyen jócskán akad. Ha a kutatónak szerencséje van, valamelyik közgyűjtemény katalogizált anyagában ráakad a keresett memoárra, vagy diáriumra; ha nincs, kénytelen megleégedni a rendelkezésre álló szemelvényes közléssel.

Az 1848—49-es forradalom és szabadságharc történetének kutatója gyakran kénytelen tapasztalni ezt az érzést. Némi derűlátással csupán az töltheti el, hogy még az utóbbi évek-évtizedek során is kerültek elő ilyen emlékezések és naplók. Csak néhány példa a közelmúltból: Hunfalvy Pál a múlt század végén maga tett közzé néhány igen

érdekes részletet 1848—49. évi naplójából. Majdnem egy évszázadnak kellett eltelnie ahhoz, hogy az eredeti napló teljes szövege Urbán Aladár gondozásában a Szépirodalmi Könyvkiadónál megjelenjen. Közel jutott a kiadás-hoz Máriássy János ezredesnek, 1849-ben az I. hadtest hadosztályparancsnokának a múlt század végén írott emlékirata is, amelyből a szerző a Budavár visszavételére vonatkozó részleteket közölte 1893-ban. Az eredeti kézirat az Országos Széchényi Könyvtárba került, s Sugár István sajtó alá rendezésében a Zrínyi Kiadó készült megjelentetni, ám a pénzügyi problémák és a könyvpiac részleges összeomlása megakadályozta ennek a szórakoztató memoárnak a kiadását. Az 1849. augusztus 2-i debreceni csatáról szóló vitákban Pongrácz István, az I. hadtest vezérkari főnöke gyakran hivatkozott saját naplójegyzeteire. Szerencsére ezek a naplókötetek is az OSZK Kézirattárába kerültek, ám a kutató némi csalódással kénytelen kézbe venni azokat. Pongrácz ugyanis alaposan átdolgozta és kibővítette naplójegyzeteit, s így azok inkább emlékiratnak tekinthetők ma már.

A máig lappangó emlékiratok között is találhatunk jónéhány érdekes munkát. Ilyen Gáspár András honvédtábor-

nok visszaemlékezése, amelyből 1930-ban Bartha Albert tette közzé néhány részletet az aradi tizenhárom vértanú pörét feldolgozó, szakmailag minősíthetetlen kiadványában. Görgey István, Artúr öccse, tucatnyi emlékeztet gyűjtött be a múlt század második felében; ezek közül maig is lappang Görgei egyik vezérkari tisztjének, Rochlitz Kálmánnak 1869-ben Sidney-ben írott munkája (Görgey's Hauptquartier). 1940 körül még állítólag használta azt Somogyvári Gyula (Gyula diák) Görgeiről írott regényfolyamának kéziratban fennmaradt negyedik részéhez. De említhetnénk a Magyar Katonai Szemlében 1933-ban, illetve 1935-ben közölt olyan visszaemlékezéseket is, mint Marzsó József századosé vagy Sárkány József hadbíróé. Tévedéseik ellenére ezek a visszaemlékezések is megérdemelnék a teljes és szakszerű közlést.

Az ilyen, részleteiben közölt, majd hat évtizedre eltűnt visszaemlékezések közé tartozik Karsa Ferenc honvéd hadnagy most végre teljes egészében napvilágot és nyomdafestéket látott munkája is. Karsa kéziratának is megvolt a maga sorsa. Először maga a szerző közölte belőle részleteket a Zemlén című lap 1888. évi 51. számában, az 1848—49. Történelmi Lapok hasábjain. A nyolcvannyolc éves korában elhunyt Karsa munkája ezután a család birtokában volt, s innen használta azt a két világháború közötti időszak egyik hadtörténésze, Pilch Jenő. Pilch tette közzé a Hadtörténelmi Közleményekben a budaméri ütközetre és a Világos utáni menekülésre vonatkozó részleteket, s „Adalékok Görgey Artúr élet- és jellemrajzához” címmel néhány rövidebb passzust a tápióbcskai ütközet és a fegyverletétel közötti időszak történetéről. (HK 1922—23, 1927). Szintén Pilch publikálta a Bajcsy-Zsilinszky Endre szerkesztette szélsőjobb-oldali Szózat című napilap hasábjain a sárosi honvédekre, a nagysallói ütközetre és Budavár visszavételére vonatkozó részleteket (1922—23).

1987-ben Rakó József, a szabadságharc gyerekhőseivel foglalkozó kutató felügyelt az addig publikált érdekes részletekre, s a kézirat felkutatásának legkézenfekvőbb módját választotta. Elővette a budapesti telefonkönyvet, s elkezdte felhívni a benne szereplő Karákat. A bátraké a szerencse, s Rakó Józsefnek is szerencséje volt. Karsa

László mérnöknel rátalált a keresett kéziraatra, majd a tulajdonos engedélyével lefénymásoltatta azt. Az egyik másolat Katona Tamáshoz került, aki a Buda visszavételére vonatkozó részletet innen közölte a „Budavár bevételének emlékezete 1849” című forrásgyűjteményében. Egy másik példány a Kossuth Könyvkiadóhoz jutott. A kiadó megkereste Bona Gábor hadtörténészt, s felkérte a kézirat sajtó alá rendezésére. Bona Gábor ezt meg is tette, ám a már említett pénzügyi körülmények és a könyvpiac válsága, no meg a Kossuth Könyvkiadó átalakulása és profilváltása miatt a kiadás elmaradt. 1992-ben Bona Gábor felkereste a kézírral a Zrínyi Kiadót, amely immáron vállalta annak kiadását.

Meglehetősen sok viszontagságot ért meg tehát a kézirat, míg végre az olvasóközönség elé került. A viszontagságok azonban nem értek véget a nyomdába kerüléssel. A Zrínyi Kiadó ugyanis — eléggé fel nem róható módon — a kötet sajtó alá rendezőjének határozott kérése ellenére sem küldött a kiszedett szövegből korrektúrát, s így az egyébként színvonalas, jó kiállítású kötetben néhány bosszantó nyomdahiiba található. Így pl. a Bona Gábor által írt, ám valamilyen oknál fogva „A kiadó” aláírással szignált első oldalának alján félbemaradt mondat nem folytatódik a második oldalon; a 273. és 276. oldal alján szereplő jegyzetben a magyar korona felajánlása helyett a magyar katona felajánlása olvasható. A 248. oldalon Vál helyett Vác, a 257. oldalon Waffnenstreckung helyett Waffnenstreckung, Waffnenstilstand helyett Waffnenstielstand, a 325. oldalon hétszemélyi tábla helyett kétszemélyi tábla olvasható. Az eljárás már csak azért is érthetetlen, mert a kiadóra vet rossz fényt.

A kötet megjelenése felett érzett örömnünk azonban jócskán felülmúlja a kiadói eljárás fölötti bosszankodásunkat. Hiszen Karsa Ferenc emlékirata kétségkívül egyike a korszakról fennmaradt legjobb memoároknak. A szerző igen jó elbeszélőkészséggel, csak néha-néha megbicsakló emlékezettel, s végül igen gazdag, a nagy év országos története szempontjából is fontos élményanyaggal rendelkezett.

Egy-egy 1848—49-es tárgyú memoár értékelésénél alapvető szempont az,

hogy a szerző mikor írta meg munkáját. Általában az 1853 előtt írott visszaemlékezéseket szoktuk forrásértékűeknek tekinteni; hiszen ekkorra láttak napvilágot mind a hivatalos osztrák munkák (Nobili, Ramming, Welden), mind a legfontosabb magyar emlékiratok (Kossuth, Klapka, Czetz, Görgei, Bayer, Szemere, Szillányi), s készültek el néhány más főszereplő később részben vagy egészben megjelent művei (Mészáros, Dembiński, Asbóth, Vukovics, Batthyány Kázmér, Kemény Zsigmond, Kazinczy Gábor). A később írott munkákra már mind ezek az emlékiratok, mind a meglehetősen változó színvonalú feldolgozások (főleg Szilágyi Sándor munkái) hatással voltak, s korrigálták — sokszor rossz irányban — az egyre gyengülő emlékezetet.

Karsa munkája ebből a szempontból határesetnek mondható. Egyik utalásából úgy tűnik, hogy 1854-ben, vagy azután fejezte be kéziratát (330. o., Vay Károly haláláról), egy másik lapalji jegyzetében pedig egy 1857-es eseményre utal (gróf Nádasdy Ferenc igazságügyi miniszteri kinevezése). Az a törzsszövegből is egyértelmű, hogy művét 1853 után fejezte be. Ez utóbbi utalásából kitűnik, hogy a szabadságharc addig megjelent irodalmából ismerte Szilágyi Sándor (Karsánál tévesen Virgil) munkáit (334. o.) Kossuth vidini levelét, vagy annak Szilágyi által kiadott változatát (ugyanott és 251. o.), Klapka emlékiratait (161. és 218. o.). A kötet egészét átolvasva nem zárható ki az a feltételezés, hogy Karsa valamilyen módon hozzájutott Görgei 1852-ben megjelent emlékirataihoz is (l. 238. o.). Bizonyos, hogy Karsa emlékeztető, tehát saját jegyzetek nélkül fogott bele emlékirata írásába. Az 1849 júniusi események elbeszélésénél említi ugyan, hogy Lisznyay Kálmánnak, a Görgei táborába kinevezett tábori történetírónak kérésére megírta a Schlik elleni 1848—49 téli harcok történetét, de mindjárt hozzá is teszi, hogy „az én irataim éppúgy mint a másoké, sajnálatra és az 1849—49-iki hadjárat történetének kárára, a Lisznyay hanyag és közönyös kezelése miatt mind elvesztek.” (222—223. o.) Karsa szövegét azonban éppen az teszi becessé, hogy munkája nagyobb részében személyes tapasztalatairól, élményeiről számol be, s csupán ritkán foglalkozik az országos politika kérdéseivel. Ahogy Buda ostromáról írja, „minek is ítélnék én

afőlött, mikor az én katonai rangom oly alacsony fokon volt, hogy onnan, a torony tetején sütkérező hadászati avagy politikai szűnyogokat meg se láthattam, meg nem is kötötték azt a magam forma ember orrára, ha tehát valami nagyot akarnék arrogálni, magam válnék magam előtt sovénységessé” (218. o.). Olyan gondolatok ezek, amelyek nem egy kortársi (vagy akár mai) emlékiró megfontolására méltók lettek volna.

Karsának azonban így is határozott véleménye volt a nagy év eseményeiről. Dembiński fővezérségét „helyrehozhatatlan baklövések sorozataként” jellemzi (122. o.). A trónfosztásról úgy véli, hogy az nem gyakorolt különösebb hatást a hadseregre: „A hadsereg soha se nyilatkozott a legitimitás mellett, nem nyilatkozott a függetlenség mellett se, de örömmel fogadta” (176. o.). Igen keményen bírálja Gáspár András tábornokot a tavaszi hadjárat nagy csatáiban tanúsított magatartása miatt (188—189. o.). Buda ostromával kapcsolatban ismerteti Klapka utólagos véleményét arról, hogy ugyan ő vette rá Görgeit Buda ostromára, de amikor személyesen meglejtette a vár erődtéteit, megírta Görgeinek, hogy „Buda alól vonuljon el”. Karsa itt meglehetősen keményen fogalmaz: „No erre meg már minden józan ember csak annyit mondhat: ökörtől ló tanács! Buda alól visszavonulni?... megérdemli-e, hogy ilyet valamit számba vegyen az ember?” (218. o.).

Igen kemény szavakkal illeti Kossuthot azért, „hogy a lengyel vezéreket annyira dédelgette”. Karsa szerint ezt azért tette, mert „félt attól, hogy ha egy rátermett magyar ember akad, az ő nimbusza elhomályosodik”. A Görgei elleni árulási vádért pedig már egyenesen gyávának nevezi, mondván, hogy „saját nimbusza érdekében nem volt bátorsága bevallani azt, hogy a Dembinszky 40 ezer főből álló seregéhez csatlakozható feldunai 28 000-et tevő három hadtest, nohát összesen 68 000 emberrel, a Haynau 50 000 és a muszka 160 000 harcost számláló hadakkal elbánni lehetetlenség...” (250—251. o.). Karsa egyenesen az árulási vádat meghirdető 1849. szeptember 12-i vidini levél hatásának tulajdonítja hogy „ketté szakadt a honvéd hadsereg összefűző kapcsa”, s ezért az „még a jövő nemzedék hazafias érzületének fejlesztésé-

ben is akadályul fog szolgálni". Némi túlzással úgy véli, hogy „leginkább azok szájkodtak Görgey áruló volta mellett, akik azokban a csapatokban élvezték a dupla lénung kedvezményét, amelyek távol a háború színhelyétől, egyik-másik tájékon lebzseltek, mint a Kazinczy hadteste, meg azok a szétugrasztott csapatok tisztjei, akik Szőregnél, meg Temesvárnál, katonai önérzet hiányában engedték a sereget szétvetetni, és végre akik az egész hadjárat alatt a kormány melegénél sütkéreztek”. (334. o.) Karsa tehát nem ért egyet az egész árulási váddal, holott ő valóban nem tette le a fegyvert Világosnál, hanem egy kicsiny, de lelkes csapattal megpróbált eljutni Komáromba is.

Karsa munkája lényegében három részre tagolódik. 1848 szeptemberétől 1849 május végéig előbb a 20., majd az 52. honvédszászlóaljban szolgált közhonvédként, tisztsékként, majd hadnagyként. Emlékiratának kétharmada ennek az időszaknak a történetét tárgyalja, s véleményem szerint kevesen adtak ilyen hű képet arról, hogy mennyi kínban, vérben, sárban született meg a tavaszi hadjárat győztes honvédserege. Pszichológiai szempontból is érdekes az a folyamat, ahogy a besorozott újoncokból és önkéntesekből katona válik, s Karsa leírásának éppen az a nagy értéke, hogy egyáltalán nem szépiíti a történeteket. Beszámol az élelmezési fennakadások miatti egyéni beszerzési akciókról ugyanúgy, mint a sokszor vaskos katonatréfákról; a téli ütközeteket megelőző fagyoskodások demoralizáló hatásáról, a vesztes csapatokat követő menekülésről, a honvédtisztek egymás közötti veszekedéséről. De jól érzékelteti azt a folyamatot is, ahogy az első győztes ütközetek után feltámad a csapatokban a katonai virtus, ahogyan ezek az alig néhány hónapos zászlóaljak harcedzett egységekké válnak. Talán túlzásnak tűnik, de véleményem szerint ilyen kitűnő képet csak Vajda János adott ezekről a folyamatokról „Egy honvéd naplójából” című munkájában.

Május végétől a világosi fegyverletételig Karsa a feldunai hadsereg vezérkaránál szolgált futártisztként. Ahogy írja, sokáig gondolkodott, hogy ezeket az élményeit is megörökítse-e, „mert talán minthogy a szabadságharc végéig csapatszolgálaton nem voltam, talán nem is kéne többet írnom” (219.

o). Karsa ugyanis — ez szinte minden fejezetben kiderül — nem tartotta igazán sokra a vezérkari tiszteket, s csak a csapatnál szolgálókat tekintette igazi katonáknak. Szerencsére nem hagyta abba emlékei megörökítését, mert ez a kb. 70 oldal tartalmát tekintve talán érdekesebb a megelőző 210 oldalnál. Karsa ugyanis közvetlen közelből, bár nem döntéshozói pozícióból látta a fővezérség működését, s ezért sok olyan részletet örökített meg, amelyeket hiába keresnénk a tábornokok, vagy ezredek memoárjaiban. Mind az irodalomtörténészek, mind a történetírás történetével foglalkozók hálásak lehetnek Karsának azért a rengeteg apró adatról, amelyeket a Görgei mellé tábori történetíról kinevezett Lisznyay Kálmán csetléséről-botlásáról feljegyzett. Szintén Karsa emlékiratából tudjuk, hogy 1849. június 20-án, a peredi csata első napja után Görgei őt, Karsát küldte szóbeli üzenettel Nagysándor József tábornokhoz, az I. hadtest parancsnokához, hogy Sempte és Szered között erőszakolja ki az átkelést a Vágon és támadja oldalba, illetve hátba a Panyutyin-hadosztállyal megerősödött ellenséges csoportosítást (232. o.).

A kötet utolsó 50 oldala a világosi fegyverletételt megelőzően elhatározott szökés és menekülés történetét tárgyalja. Karsa igen jó elbeszélőkészséggel rendelkezett, s ha történeti értékét tekintve ez a rész alatta maradt is az előzőknek, maga az eseménysorozat lebilincselően érdekes. Mentalitástörténeti szempontból fontos az a néhány oldal, amelyet Karsa a szabadságharc leverését követő időszak leírásának szentel. Karsa nem állt állami szolgálatban, mint írja, „kiirthatatlanul megmaradt az a dac, hogy soha, még ha éhen kéne is elveszennem, a törvénytelen zarnokok hatalmától semmit se kérek”. Sikerült is magát tartania e fogadalmához, s ezért jogos büszkeséggel állapíthatta meg kézírata befejezésekor, „meggyőződésemet, elveimet se a németnek, se a váltakozó körülményeknek soha fel nem adtam (337. o.).

A kötethez Bona Gábor, a korszak kiváló ismerője készített jegyzeteket, név- és helynévmutatót. A jegyzetekben kiigazítja Karsa — más emlékiratokhoz képest viszonylag kevés — tévedését, torzítását. Talán egy-két helyen hiányolhatunk egy-egy jegyzetet. Így pl. a nagysallói csata leírásában em-

lített zászlóaljok felének száma téves (46., 51., 56.), bár elképzelhető, hogy itt egyszerűen téves szedésről van szó. A váci ütközet leírásánál Karsa említi, hogy Wysocki ezt követően vezette Debrecenbe a lengyel légiót (170. o.). Ez azonban csak később, az április 26-i komáromi csata után történt meg. A 257—258. oldalon Karsa azt írja, hogy 1849. július 20-án Rimaszombatban egy társaságban találkozott Gergelyi János alezreddel. Karsa itt bizonyosan téved, mert Gergelyi János ekkor már a kecskeméti újonctelep parancsnoka volt. Végül, a debreceni csata előtt történtek leírásánál említ egy alezredest, Nagysándor vezérkari főnökét; „ha nem csalódom, Szeremlei”, írja. Szeremlei Miklós ekkor Komáromban szolgált; az említett tiszt Pongrácz

István őrnagy lehetett, vagy esetleg a szintén a hadtest vezérkaránál szolgáló Antos János alezredes (272. o.).

Karsa Ferenc munkájának megjelenésével a Zrínyi Kiadó jelentős szolgálatot tett mind az 1848—49 története iránt érdeklődő olvasóközönségnek, mind a szűkebb értelemben vett szakma tagjainak. A kötetet sajtó alá rendező Bona Gábor pedig immáron egy harmadik téren is megmutatta szakmai kvalitásait. Úgy véljük, hogy a negyvennyolcas historiográfia történetébe a szabadságharc honvédtisztjei adattárának és hosszú idő óta az első korszerű összefoglaló hadtörténeti szintézisnek szerzője mint a Karsa-émlékírat kiadója is beírta a nevét.

Hermann Róbert

PETER JUNG

DER K. U. K. WÜSTENKRIEG

Österreich-Ungarn im Vorderen Orient 1915—1918

(Verlag Styria, Graz—Köln—Wien, 1992. 198 o. +5 vázlat)

A szakmai körökben nagyrebecsült fiatal osztrák hadtörténész az első világháború általánosan ismert hadszíntereitől távoli térségekre vezeti el olvasóit. A Közel-Keleten máig kevésbé tudottan sivatagi harcba küldött osztrák—magyar alakulatok történetét dolgozza fel monográfiájában. A témafeltárás kiterjed a török szövetségesnek átengedett császári és királyi kiképző, szállító, egészségügyi és tűzérkülönítmények működésének egészére. Ez a magyar szempontból is rendkívül figyelemreméltó mű először összegzi és részletezi a Sinai félszigeten, a Gaza-övezetben, a Szmirna térségében történt hadbavetéseket és a más területeken, így Palesztinában, Szíriában, Egyiptomban, sőt Perzsiában folyt kiegészítő tevékenységeket, amelyekben magyar katonák is részt vettek.

Bevezetőben felvázolja a szerző a török hadüzenetet megelőző időbeli osztrák—magyar katonai és haditenge-

részeti jelenlétet a török felségterületen, ehhez csatlakozva bemutatja a központi hatalmaknak a török hadbalépés érdekében kifejtett tevékenységét. A következő fejezet tárgyalja az 1914/15-ös oroszellenes kaukázusi és angolel-lenes szíriai török hadjárat idején nyújtott osztrák—magyar segítséget: Alois Musil neves Arábia-kutatónak az arabiai beduin törzseknél a török ügy érdekében végzett misszióját, a Kaukázusba küldendő török harcosok sikiképzésének és sífelszereléssel való ellátásának biztosítását, továbbá a magyar olvasó szempontjából különösen figyelemreméltó vállalkozást, Gondos György olajtechnikus és Dr. Simon Pál Mihály jogász, a Temesvárról bevonult két 20. tábori ágyúezredbeli egyéves önkéntes tűzér-hadapród török segédlettel való Egyiptomba szivárgását és az ottani olajkutak működésévé tételeit.